

DOI

УДК 737.2:947.7-25"1612/1655"

Маргарита КОРНІЄНКО

Учена секретарка Центру консервації
предметів археології» (м. Київ, Україна)

korniienkomv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5246-6561>

«КИЇВСЬКА» МЕДАЛЬ КНЯЗЯ ЯНУША РАДЗИВІЛЛА (1612–1655): ВІД СТВОРЕННЯ ДО МУЗЕЙНОГО ЕКСПОНАТА

Анотація

Статтю присвячено одному із шедеврів європейського медальєрного мистецтва ранньомодерної доби, який стосується історії Києва. Ідеться про медаль, викарбувану на замовлення литовського князя Януша Радзивілла (1612–1655) в пам'ять про захоплення міста його військами влітку 1651 р. під час національно-визвольної війни під проводом гетьмана Війська Запорозького Богдана Хмельницького (1595–1657). З метою дослідження історії цієї пам'ятки зосереджено увагу на ключових питаннях — контексті її появи та екземплярах у каталогах і колекціях. Методологію ґрунтовано на засадах історико-порівняльного підходу із залученням загальнонаукових методів аналізу і синтезу, аналогії та узагальнення. Простежено воєнну кампанію на території України влітку — на початку осені 1651 р., під час якої військо Януша Радзивілла захопило Київ, що призвело до розорення міста. Викладено особливості медального зображення і його алегоричний підтекст, звернено увагу на новознайдену ранню згадку про пам'ятку в каталозі приватного зібрання за 1737 р. та відстежено інші екземпляри за колекційними й аукціонними каталогами ХІХ — початку ХХІ ст. З'ясовано інформацію про щонайменше 10 медалей, які зберігаються в музейних установах України, Республіки Польща та Російської Федерації, і про 2 одиниці, щодо яких є згадки в історіографії, та підтвердити їх збереження не вдалося можливим. Відзначено 3 медалі із приватних зібрань та маловідомий екземпляр,

що прикрашає срібний кухоль в експозиції палацу в м. Оранієнбург (Фонд пруських садів і палаців Берліна — Бранденбурга, Федеративна Республіка Німеччина). Насамкінець, викладено історію медалі з колекції Музею історії міста Києва і зауважено, що унікальність та історична й художня цінність цієї пам'ятки видаються вартими для внесення її до Державного реєстру національного культурного надбання. Оригінальність дослідження полягає у відстеженні минувшини медалі на широкому тлі — від появи як пам'ятного та ідейного витвору мистецтва і до історії її колекційних екземплярів.

Ключові слова: медаль, Київ, Гетьманат, Радзивілл, колекція, музей.

Музейний фонд України може похвалитися шедеврами європейського медальєрного мистецтва, чільне місце серед яких посідає пам'ятка, що увінчала тріумф литовського князя Януша Радзивілла (1612–1655) та водночас увічнила трагічну сторінку київської минувшини — захоплення міста його військами влітку 1651 р. у розпал національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (1595–1657). Мова йде про пам'ятну медаль, один із екземплярів якої — карбований зі срібла 875-ї проби — зберігається в колекції Музею історії міста Києва.

На аверсі медалі (іл. 1) зображено панораму Києва, на тлі якої розгортається сюжет: до вбраного у псевдоантичному стилі володаря, який сидить на троні і тримає в руці скипетр, наближається герой у римських обладунках із маршальським жезлом у лівій руці. Правою рукою він тримає за руку жінку в античному покривалі, яка схилилась перед ним на одне коліно і рукою вказує на складену перед ногами володаря зброю: луки і сагайдаки. Довкола — воїнство в античному вбранні зі штандартами, на одному з яких розміщено ініціали «J» та «R». Над групою злітає з небес крилатий геній у тозі, із сурмою з підвішеним до неї прапорцем із гранатами й вінцем для переможця, оточений сімома путті, які також тримають вінці, корони та пальмові гілки. Ще один путті сидить на виступі руїни і тримає в руках щит із гербом Києва — натягнутий лук із подвійною тятивою¹⁾.

¹⁾Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века // Труды XIII археологического съезда. М., 1908. Т. 2. С. 209—211. Я. Смирнов звер-

У картуші медалі міститься напис: «Kiovia Recepta / M: DC: LI:» (з лат.: «Київ повернений / 1651»), і в завитках ледь проглядаються літери «S» і «D», що є ініціалами автора — видатного німецького медальєра Себастьяна Дадлера (1586—1657). Обрамлює все зображене напис: «Kiiiovios arcvs fractos pharetrasove rebelles Radzivil en tradit Rex Casimire tibi» (з лат.: «Київські зламані луки та бунтівні сагайдаки Радзивілл передає тобі, королю Казимире»).

Зображення на аверсі представляє запозичену з римської іконографії сцену, що виконана в алегорії римського тріумфального ритуалу. Ідеться про огорнуту в античні шати символічну передачу персоніфікованого Києва, яка відбувається за участі звитяжця — литовського князя Януша Радзивілла та польського короля Яна II Казимира (1609—1672) біля Золотих воріт Києва, на тлі міської панорами. Цей сюжет, що загалом наслідував ранньомодерну практику алегоричних медальних образів, був одним із перших у польській медальєрній традиції *all'antica*. Подібне використання античних мотивів вкладалося в ідеологію сарматизму, що мала пієтет до античності й виводила генеалогію річпосполитської шляхти від тогочасних сарматів, а найзаможніших магнатських родів — від прибулих на литовські терени римлян. Такої ж версії власного походження, від римлян, притримувалися і князі Радзивілли².

На медальному реверсі контур окреслено вінком, угорі якого розташовано герб «Погоня», унизу — герб Корони Польської, а середину всуціль заповнено текстом, що пояснює присвяту пам'ятки: «SUB AUSPICIA / REGNI / IOHANNIS CASIMIRI, / TURBATI / LICET PER COSACO- / RUM INSOLENTIAM, SED OPPRES- / SÂ REBELLIONE FELICIS, EXERCI- / TUS LITUANICUS DUCE IANUSSIO / RADIVILIO, SERVATIS PATRIÆ FINI- / BUS, OCCUPATO VI ET CONSILIO BORY- / STHENSIS TRAIECTU, REBELLUM DU- / CIBUS ALTERO NIEBABA CÆSO ET OC- / CISO, ALTERO ANTONIO PROFLIGA- / TO ET PULSO, ATQUE

нув увагу, що на щиті зображено київський герб, хоч замість куші подано лук (Там само. С. 425).

²Stahr M. Medale Wazów w Polsce 1587—1668. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990. S. 161—164.

PER STRA- / TÂ HOSTIUM CADAVERA APERTA / FERRO VIÂ KИOVIAM USQUE / PERRUPIT, ET HANC REGIO- / NIS AC REBELLIONIS ME- / TROPOLIM, OCCUPAVIT. / ANNO DOMINI / M. DC. L.I.» (іл. 2). Переклад із латини звучить так: «Під час правління Яна Казимира, збуреного через пихатість козаків, але щасливого через придушення повстання, військо литовське під проводом Януша Радзивіла, захистивши кордони вітчизни, опанувавши перехід через Дніпро силою і промислом, повстанських ватажків — одного Небабу³⁾ збивши і вбивши, а другого Антона⁴⁾ звияживши і вигнавши, та проклавши зброєю собі дорогу, покриту трупами неприятелів, дійшло аж до Києва і ту столицю краю і бунту опанувало року 1651»⁵⁾.

Привертають увагу останні слова з медального реверсу. На середину XVII ст. Київ був адміністративним центром воєводства, тож означення столицею краю мало всі підстави. Утім вважати його центром «бунту» було би перебільшенням. Ініціати- ва й керівництво повстанням походили не з Києва, де також не перебувала і гетьманська резиденція Богдана Хмельницького. Схоже на те, що медальний напис віддзеркалював рецепцію Києва в політичній культурі Речі Посполитої та, вочевидь, апелював до історичної спадщини міста як політичного і релігійного центру руських земель, тим самим підвищуючи цінність литовської звияги влітку 1651 р.

Перші описи медалі, доповнені коментарями щодо обставин появи пам'ятки, вийшли з-під пера польських істориків Ігнаці Даниловича (1787—1843) і Фелікса Бентковського (1781—1852) у 1830 р.⁶⁾ Грунтовну студію здійснив російський ар-

³⁾Мартин Небаба (поч. XVII ст. — 1651) — чернігівський полковник (1649—1651), загинув у бою проти війська Януша Радзивілла неподалік Лоева, під Ріпками, 6 липня 1651 р.

⁴⁾Припускаємо, що мова йде про Антона Ждановича (р. н. невід. — після 1660) — київського полковника (1650—1653, 1655—1656), який у червні-липні 1651 р. разом із Филоном Гаркушою (р. н. невід. — бл. 1683) на чолі козацького війська стримував із півночі наступ литовських і польських загонів на Київ.

⁵⁾За допомогою з перекладом із латини висловлюю вдячність кандидату філологічних наук, доцентці Людмилі Шевченко-Савчинській.

⁶⁾*Danyłowycz I. Medale Radziwiłowskie. Gabinety Numizmatyczne Nieświeżski i Charkowski // Tygodnik Petersburski. 1830. № 40. 8 października. S. 330—333;*

хеолог та історик мистецтва Яків Смірнов⁷⁾ (1869—1918), який дійшов висновку про походження медального зображення від рисунків голландського художника Абрагама ван Вестерфельда (1620/1621 — 1692) та їхній зв'язок із воєнною кампанією в Україні 1651 р. Марія Стагр⁸⁾ проаналізувала медаль у контексті медальєрного мистецтва часів династії Ваза. Сергій Климовський⁹⁾ розглянув пам'ятку з точки зору джерела до історії київського герба. У тому ж ключі висловилися Наталя Білоус та Олег Однороженко у статті про київську геральдику¹⁰⁾. Про «київську» медаль Радзивілла також було згадано у праці німецького дослідника Германа Мау¹¹⁾. Олена Русина¹²⁾ торкнулася історії цієї пам'ятки в контексті соціокультурних аспектів взаємин Радзивіллів та України в XVII — середині XVIII ст. Литовський дослідник Вінкас Рuzас¹³⁾ та білоруська дослідниця Ганна Биль¹⁴⁾ розглядали медаль у руслі медальєрної традиції Радзивіллів. Серед публікацій, присвячених окремим екземплярам — ішлося у статтях Олексія Курмаза і Раїси Яушевої-Омельянчик¹⁵⁾, Пауліни Тарадай¹⁶⁾; нарис у каталозі ви-

Bętkowski F. Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych, w gabinecie król. Alex. uniwersytetu w Warszawie znajdujących się, tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podán zebrały i porządkiem lat ułożony. Warszawa, 1830. 259 s.

⁷⁾Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года... С. 197—512.

⁸⁾Stahr M. Medale Wazów w Polsce 1587—1668... 248 s.

⁹⁾Климовський С. І. Медаль Януша Радзивілла як свідчення про середньовічний герб Києва // Український історичний журнал (далі — УІЖ). 1992. № 2. С. 40—48.

¹⁰⁾Белоус Н., Однороженко О. Три века киевской геральдики. Из истории городских печатей и гербов конца XV-XVIII в. // Антиквар. 2012. № 63. С. 56—67.

¹¹⁾Maue H. Sebastian Nadler 1586—1657. Medaillen im Dreißigjährigen Krieg. Verlag des Germanischen Nationalmuseums. Nürnberg, 2008. 218 p.

¹²⁾Русина О. Радзивілли й Україна: соціокультурні аспекти взаємин (XVII — середина XVIII ст.) // УІЖ. 2018. № 1. С. 18—45.

¹³⁾Ruzas V. Lietuva medaliuose XVI a. — XX a. pradžia. Vilnius, 1998. P. 90—91, 212.

¹⁴⁾Биль Г. Медалі Радзівілаў XVII ст. // Банкаўскі веснік. 2020. № 5 (682). С. 67—72.

¹⁵⁾ Курмаз А., Яушева-Омельянчик Р. Памятная медаль Польши XVII века в собрании Музея истории г. Киева // Купола. 2005. Вып. 1. С. 93—95.

¹⁶⁾Taradaj P. Medal upamiętniający zajęcie Kijowa przez wojska polskie w 1651 roku // Przegląd Numizmatyczny. 2012. № 3. S. 7—9.

ставкового проекту «Україна — Швеція: на перехрестях історії (XVII—XVIII століття)» подав Юрій Савчук¹⁷⁾.

Спираючись на нові та відомі матеріали, можна відстежити шлях «київської» медалі Радзивілла від її створення до музейного експонату. Контекст появи пам'ятки, її екземпляри в каталогах і колекціях, окремо — про медаль зі збірки Музею історії міста Києва — ключові аспекти, на яких варто зосередити увагу.

Пам'ятна медаль, про яку йдеться, належить до вузького кола мистецьких артефактів, пов'язаних із походом князя Януша Радзивілла в Україну влітку-восени 1651 р. У той час литовське військо просувалося з півночі назустріч коронним силам, що, скориставшись перевагою після битви під Берестечком, тиснули на Військо Запорозьке із заходу. 16 липня, залишивши залоги біля оточеного Чернігова, в Любечі та Лоеві, Януш Радзивілл на чолі 10-тисячного обозу розпочав сухопутну виправу на Київ. Ще частина війська, із гарматами, рушила на байдаках по Дніпру. Тим часом дісталися Києва козацькі полки Филона Гаркуші й Антона Ждановича, котрі з боями відступили від річки Прип'ять. У самому ж місті, за свідченнями очевидців, панувало сум'яття, частина міщан виїжджала й вивозила свої пожитки. Київський митрополит Сильвестр Косів та архимандрит Києво-Печерської лаври Йосип Тризна звернулися до козацьких полковників із проханням, щоб козаки залишили місто, а до Януша Радзивілла вони відправили листа, у якому просили помилувати Київ і його мешканців. Козацькі сили вийшли з міста, ставши за 2 милі від нього, що, як і позиція митрополита, не знайшло схвалення у Богдана Хмельницького. Гетьман обіцяв вислати Ждановичу підкріплення та наказав боронити місто. 23 липня литовські хоругви захопи-

¹⁷⁾Каталог міжнародної виставки *Україна — Швеція: на перехрестях історії (XVII — XVIII століття)*: 1 жовт. 2008 р. — 30 берез. 2009 р. м. Київ, 9 квіт. — 31 трав. 2009 р. м. Дніпропетровськ: кат. Міжнар. вист. / [уклад. Ю. Савчук]. К., 2008. С. 44-45; *Ukraine — Sweden: At the Crossroads of History (XVII—XVIII Centuries)*: Oct. 1, 2008 — Mar. 30, 2009 Kyiv, Apr. 24 — Oct. 31, 2010 New York: cat. intern. exhib. / [comp. Yu. Savchuk]. New York. K., 2010. Pp. 50—51.

ли Вишгород¹⁸⁾, наступного дня почалися сутички з козаками, які, не дочекавшись підмоги, облишили Київ. 25 липня Януш Радзивілл урочисто в'їхав через Золоті Ворота до міста, де його вітало київське духовенство на чолі з митрополитом Косовим. Ця подія походила на рецепцію князем Радзивіллом хронікальних свідчень Галла Аноніма про польських королів Болеслава Хороброго і Болеслава Сміливого, які свого часу, в XI ст., входили до захопленого Києва через Золоті Ворота¹⁹⁾.

Захоплення Києва обернулася для міста трагедією. Литовське військо розграбувало церкви, монастирі й домівки міщан, що на тлі значних пожеж призвело до розорення більшої частини міста. Водночас не припинялися бойові зіткнення: козаки, отримуючи все більше підмоги, здійснювали спроби звільнити Київ, а також регулярно атакували литовців на його околицях і перехоплювали обози із постачанням у передмістях. Усе це, разом із пожежами й задимленням, робило довге перебування війська Януша Радзивілла в місті проблематичним. У серпні князь відправив частину сил байдаками уверх Дніпром, а сам 23 серпня з невеликим загоном рушив у напрямку Василькова на з'єднання з коронним гетьманом Миколаєм Потоцьким. Наприкінці серпня — на початку вересня литовський обоз покинув Київ і 3 вересня злучився з коронним військом під Германівкою. Неспроможність обох сторін — Речі Посполитої та Війська Запорозького — отримати остаточну перевагу підштовхнули їх до укладення нової угоди, що ввійшла в історію як Білоцерківський договір від 18 вересня 1651 р.²⁰⁾

Наслідуючи медальну традицію увічнення воєнних звитяг, попри умовний успіх, Януш Радзивілл замовив пам'ятну ме-

¹⁸⁾Із перебуванням війська Януша Радзивілла у Вишгороді пов'язана легендарна історія ікони Братської Богородиці. В оповіді її першого чуда мовиться про те, що поранення лику Богоматері сталося від шаблі литовського жовніра, якого скарала на смерть після явлення Божої Матері вві сні Янушеві Радзивілли і скарги на кривдника (див.: *Белікова Г. «Явлення. Пам'ятки Київського Братського монастиря»: альбом-каталог.* Київ, 2019. С. 287—288).

¹⁹⁾*Гурбик А.* Оборонні бої за Київ та звільнення міста від армії Великого Князівства Литовського 1651 р. // *Ukraina Lithuanica.* 2017. Т. IV. С. 54—59; *Русина О.* Радзивілли й Україна... С. 26—27.

²⁰⁾*Гурбик А.* Оборонні бої за Київ... С. 61—69.

даль на честь захоплення Києва його військами — події, вочевидь, для нього знаменної²¹⁾. Згадану вище алегорію медального зображення було засновано на рисунках художника Абрагама ван Вестерфельда, котрий протягом кампанії 1651 р. перебував в обозі литовського війська. За той час він замалював низку сюжетів, як-от схеми битв, панорами містечок, об'єкти міського середовища тощо. Унікальність цих робіт важко переоцінити, адже вони лишаються одними з небагатьох візуальних джерел до історії Києва середини XVII ст.

Частина рисунків ван Вестерфельда дійшла до нас у графічних копіях, зроблених для останнього короля Речі Посполитої Станіслава Августа Понятовського (1732—1798) наприкінці XVIII ст. Альбом з оригінальними рисунками зберігався в несьвізькому маєтку Радзивілів і був утрачений. Після смерті Понятовського ці копії у складі тек з іншими його матеріалами було передано до Варшавського університету, звідки їх вивезли до Імператорської академії мистецтв у Петербурзі в 1831 р., після придушення польського повстання. Там, у бібліотеці Академії, на них і натрапив Я. Смірнов у 1904 р.²²⁾ Наразі їхнє місце зберігання лишається невідомим. Із чорно-білими фотографіями скопійованих рисунків (тих самих чи інших?) можна ознайомитися у фондovій збірці Федерального державного бюджетного закладу культури «Новгородський державний об'єднаний музей-заповідник»²³⁾ (м. Великий Новгород, Російська Федерація). Ще 15 копій, виконаних для Понятовського і зовсім незнаних широкому загалу, придбав у приватного ко-

²¹⁾Також «белою штукаой виктории Киевской» (за припущенням Я. Смірнова, зображенням цієї медалі), Януш Радзивілл прикрасив срібну чарку (див.: Смирнов Я. Рисунки Киева 1651 года... С. 317).

²²⁾Опис та аналіз копійних рисунків див.: Петров Н. Новооткрытый альбом видов и рисунков достопримечательностей Киева 1651 года // Труды Киевской духовной академии. 1905, кн. VII. С. 431—472; Смирнов Я. Рисунки Киева 1651 года... С. 415—511.

²³⁾Див.: Результати пошукового запиту «Вестерфельд» на сайті «Державний каталог Музейного фонду Російської Федерації». URL: <https://goskatalog.ru/portal/#/collections?q=%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B4&imageExists=null> (08.04.2021).

лекціонера Музей Війська польського (м. Варшава, Республіка Польща) в 1993 р.²⁴⁾

Як зауважив свого часу Я. Смірнов, ескіз медалі мав за основу 3 малюнки Абрагама ван Вестерфельда — панорамний вид Києва (іл. 3.1, 3.2) та зображення Золотих воріт (іл. 4 і 5). Нещодавно у книгозбірні Страговського монастиря норбертанців (м. Прага, Чеська Республіка) було виявлено досі невідомий рукопис «Relation vom Litauischen Feldzug im Jahre 1651»²⁵⁾ (з нім. «Реляція про литовську кампанію 1651 р.»), доповнений рисунками, що всі, крім двох, схематично зображували певні сцени воєнних баталій. Перший із тих двох — титульний аркуш (іл. 6)²⁶⁾, на якому вміщено портрет Филона Гаркуші (підпис «ORCUSCH») та посмертний портрет Михайла Кричевського, поданий у дзеркальній проекції (хоч підписано «NIEBABA»)²⁷⁾. Другий малюнок — панорама Києва, увінчана автографом Абрагама ван Вестерфельда²⁸⁾ (іл. 7). До слова, це

²⁴⁾Волков Н. А. Оборонительные сооружения Беларуси и Украины середины XVII века на рисунках Абрахама ван Вестерфельда и набросках из архива Радзивиллов в Минске // Новые материалы по истории фортификации. 2016. Вып. 2. С. 40. Ці рисунки було опубліковано, див.: *Drescik J. J. Kampanie wojsk Wielkiego Ksiestwa Litewskiego przeciw powstaniu Chmielnickiego w rysunkach Abrahama van Westervelt* // Muzealnictwo wojskowe. Warszawa, 2000. T. 7. S. 397—427.

²⁵⁾Relation vom Litauischen Feldzug im Jahre 1651. Královská kanonie premonstrátů na Strahově. DB V 68. — URL: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DB_V_68____27QZCD9-cs#search (28.08.2020). Див. публікації візуальних матеріалів із рукопису: *Мицик Ю. о., Березенко Б.* Унікальний портрет полковника Мартина Небаби // Сіверянський літопис. 2013. № 4—6. С. 3—4; *Русина О.* Ще раз про іконографію «радівільщини» 1651 р. // УІЖ. 2018. № 3. С. 176—183.

²⁶⁾Relation vom Litauischen Feldzug im Jahre 1651. — Královská kanonie premonstrátů na Strahově. DB V 68. S. 12 ter. URL: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DB_V_68____27QZCD9-cs#search (28.08.2020).

²⁷⁾Пристанемо на думку О. Русиної, яка не погоджується із букввальним сприйняттям портрету за його підписом. Дослідниця обґрунтовано доводить, що автор сплутав козацьких полковників — Михайла Кричевського й Мартина Небабу, які загинули під Лоевом у 1649 й 1651 рр. відповідно, та замість зобразити Небабу — помістив у дзеркальній проекції посмертний портрет Кричевського (див.: *Русина О.* Ще раз про іконографію... С. 179).

²⁸⁾Relation vom Litauischen Feldzug im Jahre 1651. — Královská kanonie premonstrátů na Strahově. DB V 68. S. 52 bis. URL: <http://www.manuscriptorium.com/>

єдиний з-поміж тих малюнків, авторство якого зазначено. За спостереженнями Я. Смірнова, зображення міста на медалі та графічна копія кінця XVIII ст. (іл. 3.1, 3.2) мають певні відмінності, та все ж збігаються в багатьох дрібних деталях²⁹). Тож віднайдений кольоровий екземпляр надає більше «простору» для порівняння міської панорами з іншим джерельним матеріалом.

Компас у нижній лівій частині кольорової панорами вказує на ракурс, із якого її відтворено — із північного сходу. У той же час, за висновками Я. Смірнова та М. Петрова, які детально проаналізували графічну копію із зібрання Станіслава Понятовського, автор замальовував об'єкти з різних ракурсів та відстаней, і потім звів їх у єдину картину³⁰). Зауважимо, що відображені на передньому плані панорами абриси суходолу видаються за слабке джерело до порівняння з картографічним матеріалом. Та коли припустити, що митець дотримався відносної точності, то поданий суходіл — це Рибальський острів, відділений від Подолу річкою Почайною.

Януш Радзивілл замовив виготовлення медалі відомому німецькому медальєрові Себастьяну Дадлеру, який певний час мешкав у Гданську (з 1634 р. чи не раніше 1647 р., відколи є перше письмове свідчення, — думки дослідників різняться) і в 1648 р. переїхав до Гамбурга, де і провів залишок свого життя. Майстер карбував медалі для віденського імператорського двору, польського і шведського королівських дворів, а також для окремих урядників³¹). Коли саме він завершив роботу над «київською» медаллю, лишається нез'ясованим. Вочевидь, що не раніше 1652 р., оскільки від завершення походу восени й до

apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DB_V_68_27QZCD9-cs#search (28.08.2020).

²⁹Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года... С. 213.

³⁰Петров Н. Новооткрытый альбом видов и рисунков достопримечательностей Киева 1651 года... С. 431—472; Смирнов Я. Рисунки Киева 1651 года... С. 415—511.

³¹Zwycięstwo pod Smoleńskiem 1634 // Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej. Katalog zbiorów / Juliusz W. Zacher, Grzegorz Śnieżko, Michał Zawadzki przy współpracy Marty Męclewskiej. Warszawa, 2019. T. 1. S. 59.

кінця 1651 р. часу на це, видається, було недостатньо³²⁾. Тоді як на переконання М. Гумовського, медальєр виготовив її ще пізніше — 1653 чи 1654 р., разом із іншим замовленням Януша Радзивілла — пам'ятною медаллю на честь зайняття ним уряду воєводи віленського³³⁾. Невідомо також, скільки екземплярів вийшло з-під майстрового штемпеля, і чи не відбувалося карбування й лиття копій пізніше, без його участі.

Найдавніший із віднайдених нами описів медалі стосується 1737 р., коли в Кенігсберзі (нині м. Калінінград, РФ) вийшов друком каталог прусських і польських медалей із колекції Гайнриха Любека (1672—1736) — міського радника й інспектора ваг у Кнайпхофі (одне із трьох поселень, що мали міське самоврядування і разом становили м. Кенігсберг). Укладачем видання був Готфрид Бернад Кассебург (1708—1756) — помічник у міській бібліотеці Кенігсберга. У розділі з медалями часів короля Речі Посполитої Яна II Казимира під № 7 розміщено запис про медаль із нагоди «підкорення Києва» і процитовано написи на її аверсі й реверсі³⁴⁾. Аверсний — збігається з текстом на досліджуваній нами медалі, а ось реверсний — ні, і важко визначити, чи автор подав скорочений варіант нам відомого напису, чи текст дійсно був іншим. Після смерті спадкоємця Гайнриха Любека — його сина Йогана (1716—1780) — цю колекцію було продано на публічних торгах у 1781 р.³⁵⁾

Ще один опис медалі, що досі вважався найдавнішим, подав згаданий вище Ігнаци Данилович у номері періодичного видання «Tygodnik Petersburski» за 8 жовтня 1830 р. Дослідник

32) Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года... С. 214.

33) *Uwolnienie Kijowa od Kozaków 1651 // Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej. Katalog zbiorów...* S. 83.

34) *Gottfried Bernhard Casseburg, Sammlung Preussischer und Polnischer Medaillen wie auch Thaler, welche auf allerhand Begebenheiten geschlagen und von Seel. Herrn Heinrich Lübeck Höchstmeritirten Mitglied des Rathes Collegii der Königl. Stadt Königsberg in Preussen durch grosse Mühe und viele verwandte Kosten colligiret, in ihrer Ordnung vorgestellt und kürzlich beschreiben von M. Gottfried Bernhard Casseburg. Königsberg und Leipzig zu finden bey Christoph Gottfried Eckardt, 1737.* P. 43.

35) *Johann Christoph Gottsched. Briefwechsel unter Einfluß des Briefwechschels von Luise Adelgunde Victorie Gottsched. Band 13: Januar 1748 — Oktober 1748 / Herausgegeben und bearbeitet von Caroline Köhler, Franziska Menzel, Rüdiger Otto und Michael Schlott. Berlin/Boston, 2019.* P. 199.

упродовж 1825—1830 рр. викладав у Харківському університеті і мав нагоду оглянути тамтешній мінцкабінет, де з 19 жовтня 1813 р. зберігалася колекція із 7444 монет і медалей родини Радзивіллів, перевезена туди російським адміралом Павлом Чичаговим (1767—1849) із їхньої резиденції в Несвіжі (нині м. Несвіж Мінської обл., Республіка Білорусь). Медалі містилися у двох оздоблених скринях, виготовлених на замовлення Радзивіллів та увінчаних їхнім гербом. Бокові стінки однієї зі скринь прикрашали відтиски Радзивіллівських медалей, і серед них був і той, що від медалі з нагоди зайняття Києва в 1651 р. Утім самого артефакту І. Данилович там не зауважив. У своїй статті він цілком точно процитував відомі наразі медальні написи, а опис зображення подав так: «Przy wschodzie słońca widać Kijów murem otoczony, w bramie stoi smutna niewiasta»³⁶⁾ (з пол.: «На тлі світанку видно оточений муром Київ, у брамі стоїть смутна наречена»). Ці слова повторив і польський історик Едвард Котлубай (1822—1879), передрукувавши дещо редактовану статтю Ігнаці Даниловича наприкінці власної праці про галерею несвізьких портретів Радзивіллів³⁷⁾. На розбіжність в описах медальних сюжетів звернув увагу Яків Смірнов, і на запит до Богдана Пульяновського, котрий мав змогу оглянути означену скриню на початку ХХ ст., отримав відповідь, що, навпаки, зображення збігалися³⁸⁾.

Приблизно в той же час, 1830 р., польський історик літератури, бібліограф, архівіст Фелікс Бентковський (1781—1852) видав каталог медалей польських і тих, що стосувалися історії Польщі. Джерельним матеріалом для нього слугували мінц-кабінет Варшавського університету та письмові свідчення про відсутні там екземпляри. Серед останніх — № 149 — «київська» медаль Радзивіллів, зі знову ж відмінним описом: «Widok daleki miasta, przed niem dwa wojska, na ich czele wodzowie na

³⁶⁾ *Danyłowycz I.* Medale Radziwiłowskie. Gabinety Numizmatyczne Nieświeżski i Charkowski... S. 330.

³⁷⁾ *Kottubaj E.* O medalach Radywiłowskich z Gabinetu Numiymatycznego Nieświeżskiego, dopiero w Charkowie znajdujących się // *Tegoż.* Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłowskich. Wilno, 1857. S. 533.

³⁸⁾ *Смирнов Я. И.* Рисунки Киева 1651 года... С. 317.

koniach i napis w około ...»³⁹⁾ (з пол.: «Вид міста здалеку, перед ним два війська, на їх чолі воїни і напис довкола ...»). Зазначені поряд медальні написи корелюють із каталогом Г. Б. Кассебурга 1737 р. та відсилають до німецькомовного видання, віднайти яке нам не вдалося.

Що прикметно — обидва «нетипових» описи корелюють із рисунками Абрагама ван Вестерфельда. Так, цитата з роботи І. Даниловича перегукується з панорамою Києва (іл. 3.1, 3.2), і текст Ф. Бентковського — з нею ж і рисунком Золотих Воріт (іл. 4). Об'єднує ці описи також той факт, що обоє авторів не бачили саму медаль, а використали посередницьку інформацію, яка й була, вочевидь, неточною.

На друковане зображення «київської» медалі Януша Радзивілла, найперше з відомих на сьогодні, натрапляємо в тематичному каталозі, виданому протягом 1838–1845 рр.⁴⁰⁾ Його автор — польський суспільний діяч і колекціонер Едвард Рачинський (1786–1845) — зібрав описи польських і тих, що стосуються історії Польщі, медалей, та доповнив їх коментарями щодо контексту появи кожного з екземплярів. Основним джерелом для нього слугували рукопис Я. Альбертранді та публікація Ф. Бентковського⁴¹⁾. У II томі (II видання) під № 134 подано короткий опис аверсу й повністю процитовано тексти на аверсі і реверсі⁴²⁾, що цілком відповідають уміщеним поряд, ідентичним до знаних на сьогодні, зображенням. Про що не зауважено — так це метал, із якого виготовлено медаль.

1850 р. вийшов друком каталог колекцій монет і медалей — як польських, так і інших країн, укладений власником цього зібрання, нумізматом Леоном Мікоцьким. Видання було здійснено для публічних торгів у Відні 1 квітня того ж року. Під лотом № 1566 значилася срібна медаль масою 5 віденських ло-

³⁹⁾Bętkowski F. Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych, w gabinecie król. Alex. uniwersytetu w Warszawie... S. 42.

⁴⁰⁾Raczyński E. Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą: 1513–1696. Berlin, 1838–1845. T. I–IV.

⁴¹⁾Ibid. Berlin, 1845. T. I (wyd. II). S. X.

⁴²⁾Ibid. Berlin, 1845. T. II (wyd. II). S. 114–116.

тів і 3 грани (87,912984375 г)⁴³⁾ та діаметром 31 віденська лінія (68,045718177 мм)⁴⁴⁾. Ступінь її рідкості позначено як «RRR», або 3 із 4, де 4 — найвищий⁴⁵⁾.

У колекції Якова Яковича Рейхеля (1780—1857), петербурзького художника-медальєра, колекціонера й нумізмата, містився срібний екземпляр медалі масою 20 золотників (85,3152 г⁴⁶⁾)⁴⁷⁾. Про це свідчить запис № 1407 у розділі «Польща» у другому томі каталогу (1842 р.). 1857 р. спадкоємці Я. Рейхеля продали решту колекції Ермітажеві (частину зібрання раніше продав туди сам нумізмат), де вона зберігається понині⁴⁸⁾. Тамтешній екземпляр медалі представлено в каталозі литовських медалей XVI — початку XX ст., укладеному В. Рузасом⁴⁹⁾.

Берлінська нумізматична колекція князя Вільгельма Радзивілла (1797 — 1870) містила срібну медаль масою 6 лотів, або

⁴³⁾1 віденський лот = 240 гранів = 17,53875 г; 5 віденських лотів = 17,53875 г х 5 = 87,69375 г; 1 гран = 1 віденський лот / 240 = 0,07307812 г; 3 віденських грани = 0,07307812 г х 3 = 0,219234375 г; 5 віденських лотів + 3 віденських грани = 87,69375 г + 0,219234375 г = 87,912984375 г (Зубко А. М. Міри ваги Східної Європи VI—XIX ст. // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 91. С. 157—158).

⁴⁴⁾1 віденський фут = 144 віденських лінії = 316,083336048 мм; 1 віденська лінія = 2,195023167 мм; 31 віденська лінія = 2,195023167 мм х 31 = 68,045718177 мм (Фут // *Энциклопедический словарь*. Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1902. Т. XXXVIa. С. 918).

⁴⁵⁾[Mikocki L.] Catalogue d'une grande et très belle Collection de Monnaies et de Médailles Polonaises, ainsi que d'une Collection de Monnaies et de Médailles de divers pays. Rédigé pour servir à l'Enchère publique qui aura lieu à Vienne, le 1. Avril 1850, par Leon Mikocki / Verzeichniss einer grossen und sehr gewählten polnischen Münz- u. Medaillen-Sammlung dann einer Sammlung von Münzen und Medaillen aller Länder. Zum Behufe der öffentlichen Versteigerung, welche in Wien am 1. April 1850 beginnen wird, verfasst von Leon Mikocki. Wien, 1850. P. 63.

⁴⁶⁾1 золотник = 4,26576 г; 20 золотників = 4,26576 г х 20 = 85,3152 г. (Большая советская энциклопедия. Москва, 1972. Т. 9. С. 562).

⁴⁷⁾Reichel J. Die Reichelsche münzsammlung in St. Petersburg. [St. Petersburg], 1842. Vol. 2: Liefland, Curland und Polen. P. 189.

⁴⁸⁾Гинзбург Г. И. Я. Я. Рейхель и каталог его коллекции // Нумизматика в Эрмитаже. Сборник научных трудов. Ленинград, 1987. С. 10-18; Иверсен Ю. Б. Медали в честь русских государственных деятелей и частных лиц. СПб., 1883. Т. 2. С. 141-143; Спасский И. Г. Нумизматика в Эрмитаже. Очерк истории Минц-кабинета — Отдела нумизматики // Нумизматика и эпиграфика. Т. VIII. Москва, 1979. С. 161—162, 165—166.

⁴⁹⁾Ruzas V. Lietuva medaliuose... P. 90—91, 212.

91,7823375 г⁵⁰). Про неї мовиться в обох виданнях каталогу — за 1848⁵¹ і 1869 рр.⁵²). Це зібрання успадкував найстарший син Вільгельма — Антоній (1833—1904), а зберіганням опікувалася дружина Антонія Марія де Кастелян (1840—1915). Вона ж займалася перевезенням колекції з Берліна до Несвіжа, куди 1905 р. вирішив переїхати їхній старший син і спадкоємець по батькові Єжи Радзивілл (1860—1914). Із наближенням фронту Першої світової війни в 1915 р. Радзивілли покинули Несвізький замок, і повернувшись туди 1921 р., після укладення Ризького договору між РСФРР, УСРР і Польською Республікою, застали маєток розграбованим.⁵³) Як насамкінець склалася доля «київської» медалі Януша Радзивілла, як і всього нумізматичного зібрання, простежити не видається за можливе.

Золотий екземпляр, єдиний із відомих на сьогодні, та його срібна копія належали до колекції польського нумізмата Емерика Гуттен-Чапського (1828—1896) — новгородського, згодом Санкт-Петербурзького віце-губернатора, камергера імператорського Двору. У першій частині каталогу, виданій 1871 р., під № 1969 позначено срібну медаль масою 88,01 г та діаметром 68 мм⁵⁴). У третій частині, що вийшла друком 1880 р., під № 5868 вміщено запис про золоту медаль масою 110 г та

⁵⁰На початку каталогу 1848 р. (див.: *Radziwill G. Catalogue des monnaies et des médailles de Pologne que renferme le Cabinet Monétaire de son altesse le Prince Guillaume Radziwill / Traduit de l'Allemand par G. Nobiling. Berlin, 1848. P. 2*) зауважено, що масу срібних медалей подано в лотах — німецькій мірі, що еквівалентна 1/16 французької марки. 1 лот = 244,7529 г / 16 = 15,29705625 г. 6 лотів = 91,7823375 г. (Марка, монетный вес // *Энциклопедический словарь*. Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1896. Т. XVIIIа. С. 646).

⁵¹*Radziwill G. Catalogue des monnaies et des médailles de Pologne... 1848. 134 p.*

⁵²*Radziwill G., Trachsel C. F. Catalogue des monnaies et médailles de polonaises composant Le Cabinet Numismatique de son altesse le Prince Guillaume Radziwill. Nouvelle édition, revue, corrigée et augmentée. Berlin, 1869. 178 p.*

⁵³*Бьль Г. Берлінская нумізматичная калекцыя Радзівілаў // Банкаўскі веснік. 2015. № 2 (619). С. 19—20; Вермейчик А. Е. История материальных ценностей Несвижского замка с 1865—1920 гг. // Весн. Мазыр. Дзярж. пед. ун-та. 2008. № 3. С. 17—21.*

⁵⁴*Hutten-Czapski E. Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski. St.-Petersbourg-Paris, 1871. Vol. I. Pp. 253—254.*

діаметром 68,3 мм⁵⁵). Згідно із заповітом діяча, було створено музей на основі його зібрання, і 1903 р. подаровано місту Кракову. Дотепер Музей імені Емерика Гуттен-Чапського є філією Національного музею у Кракові, а обидва екземпляри — золотий і срібний — прикрашають його колекцію, що від початку ХХ ст. зберіглася майже в повному обсязі⁵⁶).

Ще 2 срібних медалі та зображення їхніх аверсів містяться в аукціонних каталогах початку ХХ ст. Одна з медалей, діаметром 68 мм, належала до колекцій віконтів М.-S.-Ch. та Н., і в якості лоту 501 була виставлена на публічних торгах 16-17 січня 1903 р.⁵⁷) Другу, що походила із зібрання покійного на той час Альфреда дель Стротера з Баден-Бадена, продавали на аукціоні в Мюнхені в середині лютого 1921 р. Лот № 381 «найкращого збереження» мав діаметр 68 мм і масу 88,5 г⁵⁸).

Щодо знаних на сьогодні екземплярів медалі, натрапляємо на інформацію про щонайменше 10, котрі зберігаються в музейних установах кількох держав. В Україні — це Музей історії міста Києва, у фондах якого міститься срібний раритет діаметром 68 мм та масою 79,9 г, із гладким гуртом (обрізом), розривом металу на 1,5 мм на аверсі по правому верхньому краю та незначними потертостями й подряпинами (інв. № Зн 4111). Пам'ятка надійшла у складі колекції, придбаної у Валентини Петрівни Шевченко восени 1987 р. З поміж зібрання,

⁵⁵Hutten-Czapski E. Catalogue de la collection des médailles et monnaies... St.-Petersbourg-Cracovie, 1880. V. III. P. 44.

⁵⁶Kolekcja Emeryka Hutten-Czapskiego. URL: <https://mnk.pl/wystawy/kolekcja-emeryka-hutten-czapskiego> (08.04.2021). Про золотий екземпляр (уточнені дані — маса 109,87 г та діаметр 68 мм) див.: Jan Kazimierz (1649—1668), medal upamiętniający zajęcie Kijowa przez wojska polskie w 1651 roku. URL: <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/55414> (08.04.2021); Taradaj P. Medal upamiętniający zajęcie Kijowa... S. 7—9.

⁵⁷Monnaies, médailles et jetons français et étrangers... Coll. vicomte M.-Sh. Coll. H. Paris, 1903. Pp. n/a, 24.

⁵⁸Auktions-Katalog enthaltend Münzen und Medaillen: Sammlung Alfred del Strother, Baden-Baden; römisch-deutsches Reich, Österreich, Böhmen, Ungarn, Siebenbürgen, Polen, Medaillen der französischen Revolution und des ersten Kaiserreichs, Prägungen der Geistlichkeit, Bayern, Braunschweig, Münzen und Medaillen einiger anderer Gebiete, numismatische Bücher; öffentliche Auktion Montag, den 14. Februar 1921 und folgende Tage. München, 1921. Pp. 28—29.

що налічувало 56 одиниць і належало її покійному чоловікові, більшість — 46 — становили монети різного номіналу, викарбовані монетними дворами Російської імперії упродовж XVIII — початку XX ст. Ще 3 монети XVIII—XIX ст. походили зі Священної Римської імперії німецької нації. Доповнювали монетну колекцію 5 пам'ятних жетонів, випущених у Російській імперії наприкінці XIX — на початку XX ст., та 2 польські медалі. Перша — виготовлена у Гданську — належала штемпелю Й. Гьона молодшого та увічнювала звільнення польним гетьманом коронним Єжи Любомирським (1616—1667) гданської фортеці Гаупт (пол. Głowa) від шведської залоги в 1659 р. А про другу медаль, придбану тоді музеєм за 425 радянських рублів, і йдеться у цій статті.

Серед польських закладів — уже згаданий Національний музей у Кракові (Республіка Польща), де є 4 медалі: 2 карбованих — золота (інв. № MNK VII-Md-309) і срібна (інв. № MNK VII-Md-310) з колекції Е. Гуттен-Чапського, про яку йшлося вище, та 2 литих копії — срібна золочена із зібрання Чарторийських (інв. № MNK XIII-4907) і олов'яна (інв. № MNK VII-Md-1506)⁵⁹). Також це Королівський замок у Варшаві — музей, фондову збірку якого прикрашає карбована срібна медаль діаметром 68,1 мм і масою 79 г (інв. № ZKW.N.5495). Її було придбано 15 березня 1989 р. за 780 фунтів стерлінгів на аукціоні в Лондоні (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії), де компанія «Glendining & Co.» реалізувала колекцію польських історичних медалей і монет, що свого часу належала Ендрю Забріске (1853—1916), президенту Американського нумізматичного товариства⁶⁰). У збірці Музею князів Любомирських — одного з підрозділів Національного закладу ім. Оссолінських у м. Вроцлаві, міститься срібний ек-

⁵⁹Висловляю вдячність співробітниці Національного музею у Кракові Агнешці Смолусі-Сладковській за інформацію про екземпляри «київської» медалі Януша Радзивілла в колекції цього закладу.

⁶⁰*Uwolnienie Kijowa od Kozaków 1651 // Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej. Katalog zbiorów...* T. 1. S. 81-83; Medal na zdobycie Kijowa przez hetmana Janusza Radziwiłła. — URL: <https://kolekcja.zamek-krolewski.pl/obiekt/kolekcja/Gabinet%20Numizmatyczny/query/dadler/id/ZKW.N.5495> (07.04.2021).

земляр діаметром 61,8 мм і масою 89,109 г (інв. № G 111), що походить зі львівської колекції Оссолінських⁶¹). Ще одна срібна медаль діаметром 68,2 мм (інв. № MSM Мр. 3259) є окрасою колекції Музею медальєрного мистецтва — відділу Міського музею Вроцлава⁶²). Експонат зі срібла зберігається також у Ряшівському краєзнавчому музеї⁶³). У Російській Федерації — це срібний екземпляр із Федерального державного бюджетного закладу культури «Державний Ермітаж» у м. Санкт-Петербурґ⁶⁴).

Із непідтверджених нами медальних екземплярів — ті, що в Мюнхені й Кобехові, згадувані у статті С. Климовського⁶⁵). До всього, не вдалося ідентифікувати, про яке ж місто, назване Кобеховом, ішлося дослідникові.

Серед інформації про пам'ятку привернули увагу різні назви в музейних закладах. Зокрема, у вроцлавському Музеї медальєрного мистецтва експонат означено так: «Janusz Radziwiłł, książę i hetman wielki litewski. Na upamiętnienie odbicia Kijowa z rąk kozackich»⁶⁶) (з пол.: «Януш Радзивілл, князь і гетьман великий литовський. На пам'ять про вибиття Києва з рук козаків»). У Королівському замку у Варшаві — музеї — це медаль

⁶¹Висловлюю подяку керівникові Нумізматичного відділу Музею князів Любомирських (Національний заклад ім. Оссолінських) Лукашеві Коняреку за інформацію про цей медальний екземпляр. Див. також: *Szwagrzyk J. A. Moneta, medal, order. Katalog wystawy własnych zbiorów numizmatycznych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971. S. 42.*

⁶²За інформацію про медаль дякую керівникові Музею медальєрного мистецтва — відділу Міського музею Вроцлава Матеушу Маґда. Див. також: *Bogacz T., Sakwerda J. Medale — polonica i silesiaca XVI i XVII wieku w zbiorach Muzeum Sztuki Medalierskiej. Katalog zbiorów. Wrocław, 1999. S. 43.*

⁶³*Uwolnienie Kijowa od Kozaków 1651 // Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej. Katalog zbiorów... T. 1. S. 83.* Див. також: *Gacek J. Medale, medaliony i plakiety polskie i z Polską związane wytworzone do 1944 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Katalog zbiorów. Rzeszów, 2001. S. 14.*

⁶⁴*Ruzas V. Lietuva medaliuose... P. 90—91, 212.*

⁶⁵*Климовський С. І. Медаль Януша Радзивілла... С. 40.*

⁶⁶Див. посилання 62.

під назвою «Uwolnienie Kijowa od Kozaków 1651»⁶⁷⁾ (з пол.: «Звільнення Києва від козаків 1651»). Такі означення виразно контрастують з українськими дослідженнями, де мова йде про захоплення Києва, тим самим показуючи різницю в непрямій оцінці події чи явища в різних національних історіографіях.

До незгадуваних досі в контексті медальних одиниць можемо зарахувати срібний екземпляр, що серед 144 срібних монет і 17 срібних медалей прикрашає срібний, золочений усередині кухоль (інв. № X 5460, іл. 8.1, 8.2) із колекції Фонду пруських садів і палаців Берліна — Бранденбурга (Федеративна Республіка Німеччина). Цей розкішний зразок барокового мистецтва пов'язаний з іменем Великого курфюрста Бранденбурга Фридриха Вільгельма I Гогенцоллерна (1620—1688), про що свідчать «центральні» медалі в честь пам'ятних подій у його житті. За найпізнішою з них — із нагоди народження 16 лютого 1655 р. сина Карла Еміля (1655—1674), і визначено датування і присвяту експоната. За припущенням Клаудії Мекель, кухоль виготовили до святкового відкриття палацу Оранієнбург, що відбулося в 1655 р. та було присвячено появі на світ курфюрста-спадкоємця. Згідно з інвентарем 1715 р., пам'ятка на той час зберігалася в берлінському палаці, у столовій кімнаті пруського короля Фридриха I. Із 2011 р. й донині, куплений завдяки фінансовій підтримці Deutsche Bank, кухоль є окрасою постійної експозиції в палаці Оранієнбург⁶⁸⁾.

Шлях «київської» медалі до бранденбурзького пам'ятного кухля, схоже, має опосередковане пояснення в генеалогічній площині. Матір Богуслава Радзивілла (1620—1669), двоюрідного брата Януша Радзивілла (1612—1655), Єлизавета Софія (1589—1629) була донькою курфюрста Бранденбурга Йоганна Георга (1525—1598) і доводилася однокровною сестрою кур-

⁶⁷⁾*Uwolnienie Kijowa od Kozaków 1651 // Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej. Katalog zbiorów... T. 1. S. 81.*

⁶⁸⁾*Meckel C. Münzhumpen zur Geburt des Kurprinzen Karl Emil 1655. URL: <https://brandenburg.museum-digital.de/pdf/publicinfo.php?oges=39055&lang=en> (08.04.2021); Münzhumpen zur Geburt des Kurprinzen Karl Emil 1655. — URL: <https://brandenburg.museum-digital.de/index.php?t=objekt&oges=39055&navlang=en> (08.04.2021).*

фюрстові Йоахиму III Фридриху (1546—1608), прадідові Великого курфюрста Фридриха Вільгельма I (1620—1688), з ім'ям якого і пов'язаний срібний кухоль. Під час кампанії 1651 р. на чолі найманого загону у складі литовського війська перебував однокровний брат Богуслава Радзивілла — Франц Ердман Саксен-Лауенбурзький (1629—1666), батько якого — герцог Юлій Генріх (1586—1665), також був династично пов'язаний із Бранденбургом: його бабусею і водночас тіткою його дружини Єлизавети Софії, матері Богуслава і Франца Ердмана, була донька курфюрста Йоахима II Гектора (1505—1571) Гедвіга (1540—1602). Як з'ясувала Олена Русина, саме герб герцогів Саксен-Лауенбурзьких зображено на титульному аркуші вище згаданої рукописної реляції, присвяченої военній кампанії 1651 р.⁶⁹⁾

Кілька «київських» медалей Януша Радзивілла перебувають у приватних зібраннях. Так, із 2002 р. відомо про київського колекціонера, у надбанні якого міститься срібний екземпляр із таким же дефектом відтиску, що й експонат зі збірки Музею історії міста Києва⁷⁰⁾. Ще дві пам'ятки змінили власника у 2012 р. 23 травня в м. Цюрих (Швейцарська Конфедерація) компанія «Swiss International Coin Auction AG» (SINCONA) провела аукціон із продажу нумізматичних скарбів, де було представлено срібний екземпляр оціночною вартістю 10 тисяч швейцарських франків⁷¹⁾. У результаті покупець сплатив значно більше — 24 тисячі швейцарських франків⁷²⁾. 28 грудня в інтернет-магазині «Warszawskie Centrum Numizmatyczne Marek Kondrat» було продано срібну медаль за 120 тисяч злотих⁷³⁾. Ідентична маса цих двох лотів — 91,17 г — наштовхує на думку, що йдеться про той самий екземпляр, утім збіг медальних параметрів

⁶⁹⁾Русина О. Ще раз про іконографію «радівіліщини» 1651 р... С. 179.

⁷⁰⁾Каталог міжнародної виставки Україна — Швеція: на перехрестях історії... С. 44.

⁷¹⁾Див. каталог аукціону: SINCONA. *Numismatische Kostbarkeiten, Auktion 5, 23. Mai 2012, Zürich*. Zürich, 2012. P. 52—53.

⁷²⁾Див.: Lot 24. — URL: https://www.sincona.com/upload/Results_SINCONA_Auction_5_6_531.pdf (08.04.2021).

⁷³⁾Див.: Medal Słumienie Powstania i Zajęcie Kijowa przez hetmana Janusza Radziwiłła 1651. — URL: <https://wcn.pl/archive/100511?q=radziwi%C5%82%C5%82> (08.04.2021).

із київського й варшавського музеїв змушує утриматися від такого висновку.

Таким чином, медаль литовського князя Януша Радзивілла в пам'ять про захоплення Києва його військами влітку 1651 р. поєднала в собі витонченість ранньомодерного медальєрного мистецтва і традиції пам'ятного вшанування воєнних звитяг. До нашого часу збереглися щонайменше 10 музейних екземплярів, ще 1 уміщено на срібному кухлеві з німецького музею, про 2 згадується в історіографії, і також 3 фіксуються за приватними зібраннями. У колекції Музею історії міста Києва представлено один срібний екземпляр, унікальність та історична й художня цінність якого видаються вартими до внесення його до Державного реєстру національного культурного надбання.

Margaryta KORNIENKO

Scientific secretary, Center of conservation of archeological objects (Kyiv, Ukraine)

kornienkomv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5246-6561>

«KYIV» MEDAL OF PRINCE JANUSZ RADZIWILL (1612—1655): FROM CREATION TO MUSEUM EXHIBIT

Annotation

The article is dedicated to one of the early modern European medal masterpieces, which concerns the history of Kyiv. It is a medal minted by order of the Lithuanian prince Janusz Radziwill (1612—1655) in memory of the capture of Kyiv by his troops in the summer of 1651 during the national liberation war led by Hetman of the Zaporizhian Host Bohdan Khmelnytsky (1595—1657). In order to study the history of this monument, the focus is on key issues — the context of its appearance and copies in catalogs and collections. The methodology is based on the principles of historical-comparative approach with the involvement of general scientific methods of analysis and synthesis, analogy and generalization. A military campaign on the territory of Ukraine in the summer and early autumn of 1651, during which Janusz Radziwill's army captured Kyiv, which led to the destruction of the city, was traced. The peculiarities of the medal image and

its allegorical subtext are described, attention is paid to the newly found early mention of the monument in the catalog of private collection published in 1737, and other specimens are traced in the collection and auction catalogs of the XIX—early XXI centuries. It has been clarified that at least 10 medals are kept in museum institutions of Ukraine, the Republic of Poland and the Russian Federation, and about 2 items mentioned in historiography that has not been possible to confirm their preservation. 3 medals from private collections were awarded as well as a little-known specimen adorning a silver mug in the exposition of the palace in Oranienburg (Prussian Palaces and Gardens Foundation Berlin-Brandenburg, The Federal Republic of Germany). Finally, the history of the medal from the collection of the Kyiv History Museum was presented, and it was noted that the uniqueness and historical and artistic value of this monument seemed worthy of inclusion in the State Register of National Cultural Heritage. The originality of the study lies in tracing the past of the medal on a broad background — from the appearance as a memorable and ideological work of art to the history of its collectibles.

Key words: medal, Kyiv, the Hetmanate, Radziwill, collection, museum.

References

1. (1903). Monnaies, médailles et jetons français et étrangers... Coll. vicomte M.-Sh. Coll. H. Paris. [in French].
2. Belous, N., & Odnorozhenko, O. (2012). Tri veka kievskoj geral'diki. Iz istorii gorodskix pechatej i gerbov konca XV-XVIII v. *Antikvar*, 63, 56—67. [in Russian].
3. Bętkowski, F. (1830). Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych, w gabinecie król. Alex. uniwersytetu w Warszawie znajdujących się, tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podán zebrany i porządkiem lat ułożony. Warszawa: W Drukarni Kommissyi Rz. W. R. i O. P. [in Polish].
4. Bielikova, H. (2019). "Yavlennia. Pam'iatky Kyivs'koho Brats'koho monastyria": al'bom-kataloh. Kyiv: Nacional'nyi hudozhnii muzei Ukrainy, Maister knyh. [in Ukrainian, English].
5. Bogacz, T., & Sakwerda, J. (1999). Medale — polonica i silesiaca XVI i XVII wieku w zbiorach Muzeum Sztuki Medalierskiej. Katalog zbiorów. Wrocław: Muzeum Sztuki Medalierskiej. [in Polish].
6. Brokgauz, F. A., & Efron, I. A. (1896). E'nciklopedicheskij slovar' (Vol. XVIIIa). Sankt-Peterburg: Semenovskaja Tipolitografija (I. A. Efrona). [in Russian].
7. Brokgauz, F. A., & Efron, I. A. (1902). E'nciklopedicheskij slovar' (Vol. XXXVIa). Sankt-Peterburg: Semenovskaja Tipolitografija (I. A. Efrona). [in Russian].

8. Byl, H. (2015). Bierlinskaja numizmatyčnaja kalekcyja Radziwiłaŭ. Bankaŭski wieśnik, 2 (619), 17–20. [in Belorussian].
9. Byl, H. (2020). Miedali Radziwiłaŭ XVII st. Bankaŭski wieśnik, 5 (682), 67–72. [in Belorussian].
10. Danyłowycz, I. (1830). Medale Radziwiłowskie. Gabinety Numizmatyczne Nieświeżski i Charkowski. Tygodnik Petersburski, 40 (8 października), 330–333. [in Polish].
11. Drescik, J. J. (2000). Kampanie wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego przeciw powstaniu Chmielnickiego w rysunkach Abrahama van Westervelt. Muzealnictwo wojskowe, 7, 397–427. [in Polish].
12. Gacek, J. (2001). Medale, medaliony i plakietki polskie i z Polską związane wytworzone do 1944 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Katalog zbiorów. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie. [in Polish].
13. Ginzburg, G. I. (1987). Ya. Ya. Rejxel' i katalog ego kolekcii. Numizmatika v E'rmitazhe. Sbornik nauchnyx trudov (S. 10–18). Leningrad: Gos. E'rmitazh. [in Russian].
14. Gottfried, Bernhard Casseburg. (1737). Sammlung Preussischer und Polnischer Medaillen wie auch Thaler, welche auf allerhand Begebenheiten geschlagen und von Seel. Herrn Heinrich Lübeck Höchstmeritierten Mitglied des Raths Collegii der Königl. Stadt Königsberg in Preussen durch grosse Mühe und viele verwandte Kosten colligiret, in ihrer Ordnung vorgestellt und kürzlich beschreiben von M. Gottfried Bernhard Casseburg. Königsberg, Leipzig: Christoph Gottfried Eckardt. [in German].
15. Helbing Nachf., O. (Ed.). (1921). Auktions-Katalog enthaltend Münzen und Medaillen: Sammlung Alfred del Strother, Baden-Baden; römisch-deutsches Reich, Österreich, Böhmen, Ungarn, Siebenbürgen, Polen, Medaillen der französischen Revolution und des ersten Kaiserreichs, Prägungen der Geistlichkeit, Bayern, Braunschweig, Münzen und Medaillen einiger anderer Gebiete, numismatische Bücher; öffentliche Auktion Montag, den 14. Februar 1921 und folgende Tage. München: Otto Helbing Nachf. [in German].
16. Hurbyk, A. (2017). Oboronni boi za Kyiv ta zvil'nienia mista vid armii Velykoho Kniazivstva Lytovs'koho 1651 r. Ukraina Lithuanica, IV, 53–72. [in Ukrainian].
17. Hutten-Czapski, E. (1871). Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski (Vol. I). St. Petersburg-Paris: Ricker. [in French].
18. Hutten-Czapski, E. (1880). Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski (Vol. III). St. Petersburg-Cracovie: Ricker [in French].

19. Iversen, Yu. B. (1883). Medali v chest' russkix gosudarstvennyx deyatelej i chastnyx lic (Vol. 2). Sankt-Peterburg: Tip. Imperatorskoj akademii nauk. [in Russian].

20. Klymovs'kyj, S. I. (1992). Medal' Yanusha Radzyvilla iak svidchennia pro seredn'ovichnyj herb Kyieva. Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal, 2, 40—48. [in Ukrainian].

21. Köhler, C., Menzel, F., Rüdiger, O., & Schlott, M. (Ed.) (2019). Johann Christoph Gottsched. Briefwechsel unter Einclu des Briefwechechsels von Luise Adelgunde Victorie Gottsched. Band 13: Januar 1748 — Oktober 1748. Berlin, Boston: De Gruyter. [in German].

22. Kothubaj, E. (1857). Galerja Niewiezka portret Radziwilowskich. Wilno: s. n., Druk. A. Marcinowskiego. [in Polish].

23. Kurmaz, A., Yausheva-Omel'ianchyk, R. (2005). Pamiatnaia medal' Pol'shy XVII veka v sobranny Muzeia ystorry h. Kyeva. Kupola, 1, 93—95. [in Russian].

24. Mau, H. (2008). Sebastian Dadler 1586—1657. Medaillen im Dreijhrigen Krieg. Verlag des Germanischen Nationalmuseums. Nürnberg: Verl. des German. Nationalmuseums. [in German].

25. Mikocki, L. (1850). Catalogue d'une grande et très belle Collection de Monnaies et de Médailles Polonaises, ainsi que d'une Collection de Monnaies et de Médailles de divers pays. Rédigé pour server à l'Enchre publique qui aura lieu à Vienne, le 1. Avril 1850, par Leon Mikocki. Verzeichniss einer grossen und sehr gewählten polnischen Münz- u Medaillen-Sammlung dann einer Sammlung von Münzen und Medaillen aller Länder. Zum Behufe der öffentlichen Versteigerung, welche in Wien am 1. April 1850 beginnen wird, verfasst von Leon Mikocki. Wien: Imprimerie des Mchitharistes. [in French].

26. Mytsyk, Yu. o., Berezenko, B. (2013). Unikal'nyj portret polkovnyka Martyna Nebaby. Siverians'kyj litopys, 4—6, 3—4. [in Ukrainian].

27. Petrov, N. (1905). Novootkrytyj al'bom vidov i risunkov dostoprimechatel'nostej Kieva 1651 goda. Trudy Kievskoj duxovnoj akademii, VII, 431—472. [in Russian].

28. Prohorov, A. M. (Ed.) (1972). Bol'shaya sovetskaya e'nciklopediya (Vol. 9). Moskva: Sovetskaja E'nciklopedija. [in Russian].

29. Raczyński, E. (1838-1845). Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyc: 1513—1696 (Vol. I—IV). Vol. 1: Wrocaw: Drukiem M. Friedlaendera. Vol. 2: Berlin: nakadem A. Aszera i Splki. Vol. 3: w Druk. na Garbarach no 45. Pozna: Vol. 4: Drukiem Henryka Richtera. [in French, Polish].

30. Radziwill G., & Trachsel, C. F. (1869). Catalogue des monnaies et médailles de polonaises composant Le Cabinet Numismatique de son altesse le Prince Guillaume Radziwill. Nouvelle édition, revue, corrigée et augmentée. Berlin: Ernest Khn. [in French].

31. Radziwill, G. (1848). Catalogue des monnaies et des médailles de Pologne que renferme le Cabinet Monétaire de son altesse le Prince Guillaume Radziwill. Traduit de l'Allemand. (G. Nobiling, Trans.). Berlin: Chez F. Zschiesche. [in French].

32. Reichel, J. (1842). Die Reichelsche münzsammlung in St. Petersburg (Vol. 2: Liefland, Curland und Polen). St. Petersburg: Gedruckt in der Expedition zur Anfertigung kaiserlicher Reichspapiere. [in German].

33. Rusyna, O. (2018). Radzyvilly j Ukraina: sotsiokul'turni aspekty vzaiemyn (XVII — seredyna XVIII st.). *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 1, 18—45. [in Ukrainian].

34. Rusyna, O. (2018). Sche raz pro ikonohrafiuu «radyvilschyny» 1651 r. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 3, 176 — 183. [in Ukrainian].

35. Ruzas, V. (1998). Lietuva medaliuose XVI a. — XX a. pradžia. Vilnius: Vaga. [in Lithuanian, English].

36. Savchuk, Yu. (Ed.). (2008). Katalog mizhnarodnoi vystavky Ukraina — Shvetsiia: na perekhrestiakh istorii (XVII—XVIII stolittia): 1 zhovt. 2008 r. — 30 berez. 2009 r. m. Kyiv, 9 kvit. — 31 trav. 2009 r. m. Dnipropetrovs'k: kat. Mizhnar. vyst. Kyiv: Taki spravy. [in Ukrainian].

37. Savchuk, Yu. (Ed.). (2010). Ukraine — Sweden: At the Crossroads of History (XVII—XVIII Centuries): Oct. 1, 2008 — Mar. 30, 2009 Kyiv, Apr. 24 — Oct. 31, 2010 New York: cat. intern. exhib. New York, Kyiv: Taki spravy. [in English].

38. SINCONA. Numismatische Kostbarkeiten, Auktion 5, 23. Mai 2012, Zürich. Retrived June 23, 2021, from <https://www.sincona.com/upload/Sincona05s.pdf> [in German].

39. Smirnov, Ya. I. (1908). Risunki Kieva 1651 goda po kopiyam ix konca XVIII veka. *Trudy XIII arxeologicheskogo s»ezda*, 2, 197—512. [in Russian].

40. Spasskij, I. G. (1979). Numizmatika v E'rmitazhe. Ocherk istorii Minc-kabineta — Otdela numizmatiki. *Numizmatika i e'pigrafika*, VIII, 123—234. [in Russian].

41. Stahr, M. (1990). Medale Wazów w Polsce 1587—1668. Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Ossolineum. [in Polish].

42. Szwagrzyk, J. A. (1971). Moneta, medal, order. Katalog wystawy własnych zbiorów numizmatycznych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydawnictwo Ossolineum. [in Polish].

43. Taradaj, P. (2012). Medal upamiętniający zajęcie Kijowa przez wojska polskie w 1651 roku. *Przegląd Numizmatyczny*, 3, 7—9. [in Polish].

44. Veremejchik, A. E. (2008). Istoriya material'nyx cennostej Nesvizhskogo zamka s 1865—1920 gg. *Vesn. Mazyr. Dzyarzh. ped. un-ta*, 3, 17—21. [in Russian].

45. Volkov, N. A. (2016). Oboronitel'nye sooruzheniya Belarusi i Ukrainy serediny XVII veka na risunkax Abraxama van Vesterfel'da i nabroskax iz arxiva Radzivillov v Minske. *Novye materialy po istorii fortifikacii*, 2, 40–52. [in Russian].

46. Zacher, J. W., Śnieżko, G., Zawadski, M., & Męclewska, M. (Ed.). (2019). *Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej. Katalog zbiorów* (Vol. 1). Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. [in Polish].

47. Zubko, A. M. (2014). *Miry vahy Skhidnoi Yevropy VI–XIX st. Hileia: naukovyj visnyk*, 91, 156–159. [in Ukrainian].

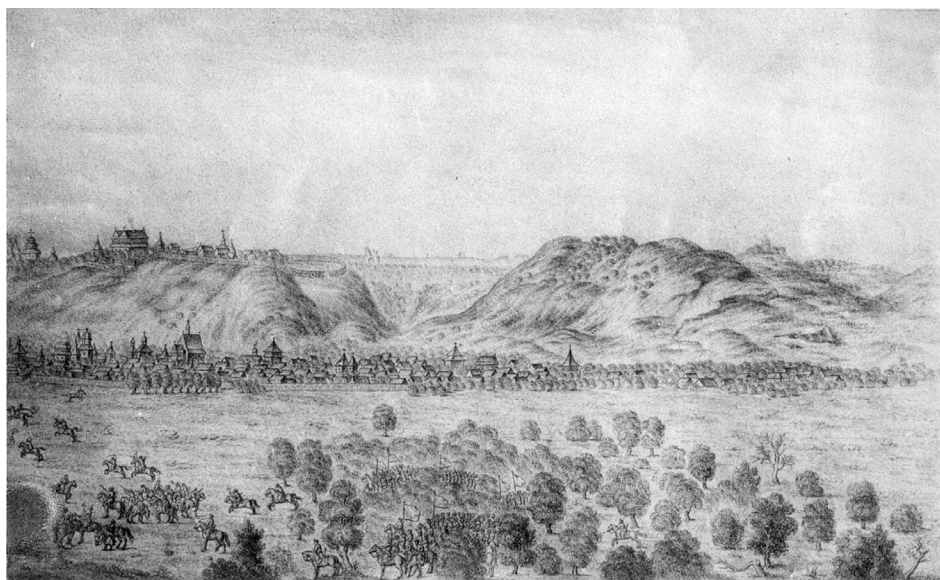
До статті Маргарити Корнієнко
«Київська» медаль князя Януша Радзивіла (1612–1655):
від створення до музейного експоната»

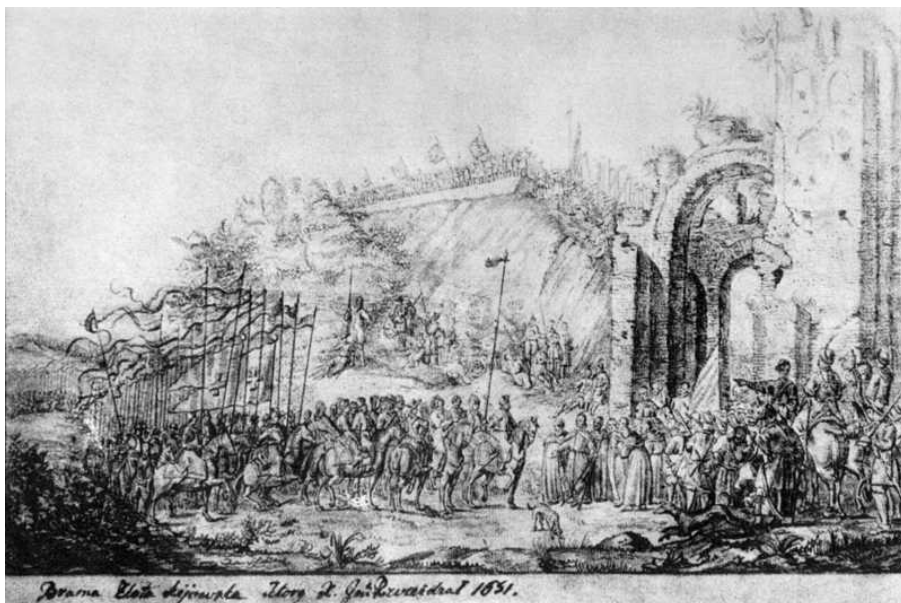
Іл. 1. Аверс «київської» медалі князя Януша Радзивілла, яка зберігається в колекції Музею історії міста Києва (Україна). Фото МІК

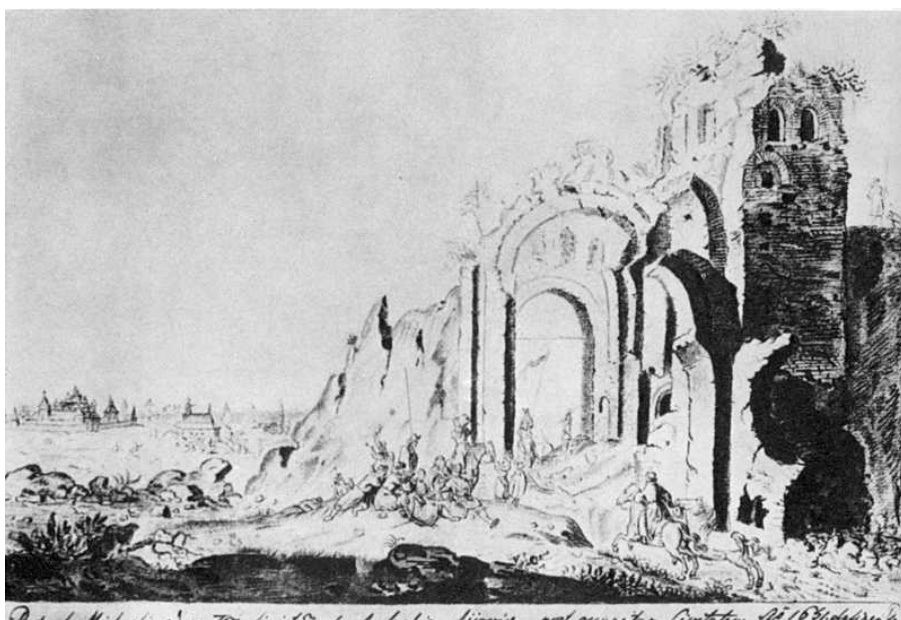
Іл. 2. Реверс «київської» медалі князя Януша Радзивілла, яка зберігається в колекції Музею історії міста Києва (Україна). Фото МІК

Ілюстр. 3.1, 3.2. Панорама Києва, замальована
Абрагамом ван Вестерфельдом влітку 1651 р. Копія кінця XVIII ст.
Джерело: https://www.uknol.info/ru/Records/Risunki_Kieva_1651_g_po_ix_kopij.html.

Іл. 4. Золоті ворота в Києві, замальовані Абрагамом ван Вестерфельдом влітку 1651 р. Копія кінця XVIII ст. Джерело: https://www.uknol.info/ru/Records/Risunki_Kieva_1651_g_po_ix_kopij.html

Іл. 5. Золоті ворота в Києві, замальовані Абрагамом ван Вестерфельдом влітку 1651 р. Копія кінця XVIII ст. Джерело: https://www.uknol.info/ru/Records/Risunki_Kieva_1651_g_po_ix_kopij.html

Іл. 6. Титульний аркуш «Реляції про литовську кампанію 1651 р.»
 Джерело: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DB_V_68_____27QZCD9-cs#search

Іл. 7. Панорама Києва 1651 р. з автографом автора – Абрагама ван Вестерфельда Джерело: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DB_V_68____27QZCD9-cs#search

Іл. 8. Срібний кухоль середини XVII ст. з колекції Фонду пруських садів і палаців Берліна – Бранденбурга (ФРН) Джерело: <https://brandenburg.museum-digital.de/index.php?t=objekt&oges=39055&navlang=en>